

Grzegorz Szamocki

Boże umiłowanie Izraela (Pwt 7,7-10)

Verbum Vitae 23, 17-37

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BOŻE UMIŁOWANIE IZRAELA (PWT 7,7-10)

Ks. Grzegorz Szamocki

Opisane w Biblii dzieje relacji Boga i człowieka to nie tylko historia wiary człowieka i wierności Boga, ale i historia miłości. Temat miłości Boga Jahwe do Izraela jest poruszany jest między innymi w Księdze Powtórzonego Prawa. Treścią tej księgi jest długa mowa pożegnalna Mojżesza, stanowiąca w pewnym sensie jego testament (Pwt 1–30), oraz uwagi o ostatnich działaniach patriarchy i jego śmierci (Pwt 31–34).

W dniu swojej śmierci, w kraju Moabu, po wschodniej stronie Jordanu, Mojżesz udziela rodakom ostatniego pouczenia przed ich wejściem do Ziemi Obiecanej. Dyktuje im zasady i prawa, których mają przestrzegać, aby im się dobrze powodziło w ziemi danej im przez Jahwe, ich Boga (por. Pwt 5,16; 6,3; 8,8). Przypomina także i podsumowuje minione dzieje izraelskiego narodu. Charakteryzuje je jako historię, którą kieruje Bóg. Chce powiedzieć jasno, że wszystko, czego Izrael doświadczył i co posiadał, było i jest darem Jahwe. Według przypisanych Mojżeszowi słów wyjątkowa historia Izraela i jego przeznaczenie do życia w kraju „opływającym w mleko i miód” (np. Pwt 6,3; 8,8; 11,9) mają swoje podstawy i uzasadnienie w Bożym umiłowaniu Izraela.

1. MIEJSCE PWT 7,7-10 W KONTEKŚCIE

Wypowiedź Mojżesza o tym, że Bóg Jahwe umiłował Izraela, znajdujemy w Pwt 7,7-10. Czytamy tam między innymi: „Jahwe znalazł w was (=Izraelu) upodobanie i was wybrał nie dlatego, że liczebnie przewyższacie wszystkie narody [...], lecz ponieważ Jahwe was umiłował [...]” (w. 7-8).

1.1. Miejsce Pwt 7,7-10 w aktualnym tekście Księgi Powtórzonego Prawa

W dostępnym nam dzisiaj tekście Księgi Powtórzonego Prawa centralną część wypowiedzi Mojżesza stanowi zbiór praw zwany Kodeksem deuteronomicznym (Pwt 12–26). W dwóch częściach poprzedzających ten zbiór praw i w dwóch częściach następujących po tym zbiorze widzi się podwójne jego obramowanie, mianowicie ramy zewnętrzne (1–4 + 31–34) i wewnętrzne (5–11 + 27–30)¹. Prawa deuteronomicznego kodeksu (12–26) dotyczą kultu, urzędów oraz kwestii cywilnych, w tym szczególnie relacji społecznych.

Przed kodeksem, w jego ramach poprzedzających, przez niektórych komentatorów uznawanych za wprowadzenia do tego bloku, mamy najpierw tytuł księgi (1,1-5). Zapoznaje on czytelnika z autorem zapisanych wypowiedzi (Mojżesz), adresatami (Izraelici), treścią (pouczenie Jahwe dla Izraelitów) oraz z okolicznościami ich wypowiedzenia w zakresie czasu (pierwszy dzień jedenastego miesiąca w czterdziestym roku od wyjścia z Egiptu) i miejsca (za Jordanem, w kraju Moabu). Po tytule są dwie mowy Mojżesza. W pierwszej (1,6–4,43) mamy najpierw wspomnienie czterdziestoletniej wędrówki przez pustynię – od Horebu po Moab (1–3), następnie parenezę o zakazie

¹ Np. J.C. GERTZ, „Tora und vordere Propheten”, *Grundinformation Altes Testament. Eine Einführung in Literatur, Religion und Geschichte des Alten Testaments* (red. J.C. GERTZ) (UTB 2745; Göttingen 2006) 241, 249.

bałwochwalstwa (4,1-40) i informacje o miastach ucieczki (4,41-43). Druga mowa, poprzedzona tytułem i krótkim wprowadzeniem (4,44-49), ma bardziej bezpośredni związek z następującym po niej zbiorem praw. Podaje liczne motywacje przestrzegania Bożego prawa przekazanego przez Mojżesza. Obejmuje ona Dekalog (5), który może być rozumiany jako streszczenie całego kodeksu prawa (12-26), następnie nakaz miłości Boga (6), z wezwaniem *Szema Izrael* („Słuchaj Izraelu, Jahwe jest naszym Bogiem, Jahwe jedyny. Będziesz miłował Jahwe, Boga twojego, z całego swego serca, z całej duszy swojej, ze wszystkich swoich sił” [6,4-5]), wraz z odpowiedzią do niego parenezą. Ta zawiera ostrzeżenie przed wpływami obcych, przed wiązaniem się z nimi (7) i przed zapomnianiem o Jahwe (8) oraz opowiadanie o zerwaniu przymierza zawartego na Horebie (9-10). Kończy tę mowę deklaracja o błogosławieństwach i przekleństwach, które zależą od zachowania lub niezachowania przez lud prawa Jahwe (11). Temat błogosławieństw i przekleństw został rozwinięty w rozdziałach następujących bezpośrednio po zbiorze praw – w Pwt 27-28. Słowa zapisane w rozdziałach 29-30 stanowią konkluzję Mojżeszowego testamentu. Prezentują się jako skierowane do adresatów wezwanie do respektowania przymierza z Jahwe i Jego prawa. W rozdziałach 31-34 jest mowa o ustanowieniu Jozuego w roli następcy Mojżesza (31), pieśń Mojżesza (32) i jego błogosławieństwo udzielone dwunastu plemionom (33), a na końcu wzmianka o śmierci Mojżesza i jego pochowaniu (34)².

Słowa o miłości Boga do Izraela w Pwt 7,7-10 znajdują się zatem w rozdziale stanowiącym część parenezy, dla której punktem wyjścia jest przykazanie miłości Boga

² Np. H.C. SCHMITT, *Arbeitsbuch zum Alten Testament. Grundzüge der Geschichte Israels und der alttestamentlichen Schriften* (Göttingen 2005) 234-235; G. BRAULIK, „Das Buch Deuteronomium”, *Einleitung in das Alte Testament* (red. E. ZENGER i in.) (KST 1/1; Stuttgart 2006) 137-140; T. RÖMER, *Dal Deuteronomio ai Libri dei Re. Introduzione storica, letteraria e sociologica* (Torino 2007) 9-10.

(Pwt 6). Cała wypowiedź rozdz. 7 koncentruje się wokół stwierdzeń, które podkreślają wynikający z Bożego umiłowania wyjątkowy status Izraela pośród innych narodów (ww. 6-10). Konsekwencją wyrażonych prawd jest wezwanie do przestrzegania „poleceń, praw i nakazów” przekazanych przez Mojżesza (w. 11) oraz do zajęcia zdecydowanej postawy wobec narodów bałwochwalczych i wszyskiego, co łączy się z bałwochwalstwem (tzw. prawo *chere-mu*³) (ww. 2-3.5.16.25-26). Źródłem odwagi w konfrontacji z tymi narodami ma być świadomość aktywnej obecności Boga Jahwe pośród Izraelitów, Jego potęgi oraz pamięć Jego dzieł dokonanych podczas wyjścia synów Izraela z Egiptu (w. 17-24). Za przyjęcie nakreślonej postawy jest obietnica Bożego błogosławieństwa w ziemi, którą Izrael z woli Bożej ma osiąść (w. 1.12-15).

1.2. Miejsce historyczne wypowiedzi Pwt 7,7-10

Nasza interpretacja biblijnej wypowiedzi z Pwt 7,7-10 zmierza najpierw do tego, aby ustalić, co autor bądź redaktor usiłował powiedzieć adresatom rozumianym jako pierwsi czytelnicy lub słuchacze tej wypowiedzi. Dopiero następnym etapem będzie dociekanie i wskazanie, co ten tekst mówi nam dzisiaj.

Przeprowadzone do tej pory historyczno-krytyczne badania Pwt 7 nie dostarczają nam jednoznacznych odpowiedzi na temat czasu i miejsca kompozycji tego tekstu ani jego pierwszych adresatów. Według niektórych egzegetów kontekst historyczny powstania parenezy z Pwt 7 jest ten sam co kontekst historyczny kompozycji owego kodeksu. Tekst Pwt 7 miałby otrzymać swoją formę już w VIII/VII w. przed Chr. w państwie północnym⁴. Inni

³ Zob. np. G. SZAMOCKI, „Tożsamość biblijnego Izraela a postawy tolerancyjne w świetle Starego Testamentu”, *Studia Gdańskie* 29 (2011) 66-71.

⁴ Tak np. P. BOVATI, *Il Libro del Deuteronomio* (1-11) (Guide spirituali all'Antico Testamento; Roma 1994) 13-14.

widzą w nim świadectwo warstwy będącej rezultatem deuteronomistycznego opracowania starszego materiału Pwt w czasie wygnania babilońskiego⁵. Zasadna jest jednak również teza, że Pwt 7 stanowi owoc młodszej edycji w epoce perskiej⁶.

Eckart Otto w swoim obszernym najnowszym komentarzu do Księgi Powtórzonego Prawa wydanym w serii Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament wyraża pogląd, że pierwotna wersja Księgi (Pwt 12–26.28*⁷) powstała w późnym okresie przedwygnaniowym. Miała wówczas charakter programowy. W centrum stawiała Jahwe jako źródło prawa. W ten sposób uwalniała religię Judejczyków od wyznaczanej jej często funkcji narzędzia legitymizacji władzy państwowej. Koncentrując się na programowo przedstawionej woli Bożej, księga pomagała mieszkańcom Judy w zachowaniu tożsamości⁸.

W czasie wygnania istniejący materiał Pwt był dwukrotnie redagowany. Pierwszą E. Otto nazywa redakcją horebową (*Horebredaktion*). Deuteronomistyczny redaktor miałby poszerzyć wersję przedwygnaniową o wypowiedzi (Pwt 4,45–28,68*) pozwalające adresatom na wygnaniu odczytywać ich los w świetle sytuacji ludu Bożego, który doświadczył wydarzeń na górze Horeb i był świadkiem zawarcia przymierza, jednak dopuścił się odstępstwa od prawa Bożego, czego wyrazem był ulany z metalu posąg cielca (Pwt 9–10). Według hermeneutyki redakcji horebowej wygnańcy w Babilonii znajdują się przy świętej górze Horeb jak niegdyś lud Boży. Oni są także ludem włączo-

⁵ Np. G. BRAULIK, „Das Buch Deuteronomium”, *Einleitung in das Alte Testament* (red. E. ZENGER i in.) (KST 1/1; Stuttgart 2006) 145; Y. OSUMI, „Księga Powtórzonego Prawa”, *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek (red. W.R. FARMER; red. wyd. pol. W. CHROSTOWSKI) (Warszawa 2000) 401; SCHMITT, *Arbeitsbuch zum Alten Testament*, 238.

⁶ Np. RÖMER, *Dal Deuteronomio ai Libri dei Re*, 123.

⁷ Gwiazdka (*) oznacza tu, że nie chodzi o cały materiał rozdz. 28.

⁸ E. OTTO, *Deuteronomium 1–11*. Erster Teilband: 1,1–4,43 (Freiburg im B. 2012) 231–238.

nym w zawarciu przymierza, jakkolwiek w jego drugim akcie, tzn. po katastrofie opisanej w Pwt 9–10 i w 587/6 r. przed Chr.⁹

Druga deuteronomistyczna redakcja z czasów wygnania, nazwana przez E. Otto moabicką (*Moabredaktion*), miała obramować Księgę Powtórzonego Prawa redakcji horebowej przez dodanie Pwt 1–4* i 29–30, a ponadto połączyć Pwt z Księgą Jozuego, również deuteronomistycznie opracowaną, i w ten sposób razem z tzw. pismem kapłańskim (P) położyć fundament pod powygnaniowy Heksateuch (Rdz–Joz). Autorzy redakcji moabickiej przenieśli promulgację prawa z góry Horeb na wyżynę Moabu, po wschodniej stronie Jordanu, przed wejściem do Ziemi Obiecanej. Według nich pokolenie Izraelitów, które było przy Horebie, wymarło. Przymierze zawarte przez pierwsze pokolenie na Horebie stanowiło w ten sposób preludium do przymierza moabickiego zawartego z drugim pokoleniem, które weszło do Ziemi Obiecanej. Zdaniem E. Otto redakcja moabicka miała historyzować epizody horebowe jako wydarzenie na drodze Izraela do Ziemi Obiecanej¹⁰.

Moabickiej redakcji – według E. Otto – zawdzięcza swoje istnienie także Pwt 7. Zawarty w tym rozdziale materiał pochodzący od tej wygnaniowej redakcji w epoce powygnaniowej, w czasie działania Ezdrasza, czyli w 2. połowie V lub na początku IV w. przed Chr., został jednak zaktualizowany. W odniesieniu do Pwt 7,1-26 można zatem mówić o literackiej dwuetapowości powstania tego tekstu. Za owoc powygnaniowej aktualizacji w tym rozdziale należy uznać Pwt 7,3b-16¹¹. Autorzy tej wersji pielęgnowali idee przyniesione przez repatriantów z wygnania babilońskiego. Byli zorientowani diasporowo. Fragment 7,3b-6, nakazujący Izraelitom odseparowanie się

⁹ Pierwszy akt zawarciu przymierza kończył się sporządzeniem cielca. OTTO, *Deuteronomium 1–11*. Erster Teilband, 240-244.

¹⁰ OTTO, *Deuteronomium 1–11*. Erster Teilband, 244-248.

¹¹ E. OTTO, *Deuteronomium 1–11*. Zweiter Teilband: 4,44–11,32 (Freiburg im B. 2012) 846-849.

od innych narodów przez niewchodzenie z nimi w relacje małżeńskie oraz zniszczenie ich miejsc kultu – ołtarzy, stel, aszer i posągów – może odzwierciedlać konflikt tych autorów z ludnością, która cały czas pozostawała w kraju i nie doświadczyła wygnania. Z kolei w tekście Pwt 7,7-16 można widzieć – za E. Otto – dodatkowe objaśnienie Pwt 7,3b-6 (*epegzegeze*). Świadectwem powygnaniowego pochodzenia Pwt 7,7-10 ma być także zastosowanie w tym tekście słownictwo. Przyczynowe *min* z zaprzeczeniem (w. 7), *hšq* („kochać”) z Jahwe jako podmiotem (w. 7) czy *š^ehûāh* („przysięga”) Jahwe (w. 8) są poświadczone jedynie we fragmentach Pięcioksięgu identyfikowanych jako powygnaniowe¹².

Za E. Otto przyjmujemy zatem, że miejscem historycznym wypowiedzi o Bożym umiłowaniu w Pwt 7,7-10 było terytorium judzkie, stanowiące perską prowincję, nazwaną po aramejsku *Jehud*, w V lub na początku IV w. przed Chr. Jej centrum administracyjne i religijne stanowiła odbudowana Jerozolima. Pierwszymi adresatami byli ówczesni mieszkańcy Judy. Wielu z nich doświadczyło wygnania i życia w diasporze. Zdecydowali się na powrót i wraz z rodakami, którzy nie poznali diasporę osobiście, trudzili się nad reorganizacją życia religijnego oraz narodowo-społecznego.

Powygnaniowa odbudowa judzkiej społeczności była postrzegana jako szansa ponownego wykorzystania i zagospodarowania daru życia w Ziemi Obiecanej. Była urzeczywistnieniem narodowych i religijnych nadziei. Z tą odnową wiązały się jednak problemy. Wydarzenia z przeszłości podzieliły potomków Jakuba. Istniała potrzeba zespolenia mieszkańców, wskazania właściwego sposobu wyznawania wiary i troski o jej czystość. Pojawiła się więc kwestia własnej tożsamości i relacji wobec obcych¹³. Judejczykom

¹² OTTO, *Deuteronomium I–II*. Zweiter Teilband, 846-851.

¹³ G. SZAMOCKI, „Polityczne i społeczno-religijne tło opowiadań o proto-Izraelitach w Księdze Jozuego”, *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, V (red. K. PILARCZYK) (Suplement nr 4 do Studia

tamtego okresu potrzebne było zwrócenie uwagi, że są ludem świętym (*am qādōš*) dla Jahwe, wybranym (*bhr*) przez Niego i będącym Jego szczególną własnością (*s^egullāh*) (Pwt 7,6). Następująca po tych słowach wypowiedź o Bożym umiłowaniu Izraela z Pwt 7,7-10 wkomponowuje się w ten ważny dla adresatów temat deuteronomistycznych pouczeń.

2. STRUKTURA ARGUMENTACJI W PWT 7,7-10

Główna myśl wypowiedzi w Pwt 7,7-10 jest wyrażona na początku, w stwierdzeniu tego, co stanowiło punkt wyjścia i fundament nawiązania przez Boga Jahwe relacji z Izraelem, mianowicie: „Jahwe znalazł w was (=Izraelu) upodobanie (*hšq*) i was wybrał (*bhr*)” (w. 7a). Ta uwaga jest otoczona sformułowaniem negatywnym (*lō’ ... kī* [„nie ... bo”]), w którym została wykluczona możliwość, by racja takiej postawy Jahwe wobec Izraela była w narodzie, w jego wielkości: „Nie dlatego, że jesteście liczniejsi od wszystkich narodów [...] bo jesteście najmniejszym ze wszystkich narodów” (w. 7). Wspomniana postawa Jahwe wobec Izraela jest uzasadniona w następnej frazie pozytywnie (*kī* [ponieważ]) – wskazaniem na miłość (*’ahābāh*) Jahwe i dochowanie przez Niego przysięgi (*šmr ’et hašš^ebū’āh*) złożonej ojcom: „ponieważ Jahwe was kocha (dosł. „z miłości Jahwe [ku] wam”) i dotrzymuje przysięgi, którą złożył waszym ojcom” (w. 8aα). Rozwinięciem tego uzasadnienia jest wspomnienie dokonanego przez Jahwe wyzwolenia Izraelitów z Egiptu: „Wyprowadził was Jahwe mocną ręką i wybawił was z domu niewoli z ręki faraona, króla Egiptu” (w. 8aβ-b).

Druga część pouczenia ma formę konkluzji i stanowi wezwanie do posiadania wiedzy (*w^ejāda’ātā*) na temat natury Jahwe (ww. 9-10). Konkretnie chodzi o fakt, że Jahwe

Judaica; Kraków 2010) 21-26; G. SZAMOCKI, *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1-5,1)*. Historiografia, teologia, pareneza (Gdańsk 2011) 301-322.

jest Bogiem (*hû' hā'ēlōhîm*) i że jest Bogiem wiernym (*ēl hanne'ēmān*). Stwierdzenie to jest jeszcze uzupełnione wyjaśnieniem, w jaki sposób Jahwe wyraża swoją wierność, mianowicie: (1) zachowując przymierze i dobroć (*šmr hab-b'rit w^ehaḥesed*) oraz (2) odpłacając (*šlm*) nienawidzącym Go: „I wiedz, że Jahwe, twój Bóg, On jest Bogiem (w. 9a), Bogiem wiernym, zachowującym przymierze i dobroć dla kochających Go i dla strzegących Jego przykazań do tysięcznego pokolenia (w. 9b), a odpłaca nienawidzącym Go, [każdemu] w twarz jego, aby go wytracić (w. 10a). Nie zwleka wobec nienawidzącego Go, w twarz jego mu odpłaca” (w. 10b).

Schematycznie argumentację wypowiedzi w Pwt 7,7-10 można przedstawić następująco:

stwierdzenie podstawowe:

Jahwe znalazł upodobanie w Izraelu i wybrał go (w. 7) uzasadnienie:

ponieważ kocha i dochowuje przysięgi (w. 8aα)
rozwinięcie uzasadnienia:

dlatego wyprowadził i wybawił (w. 8aβ-b)

konkluzja i fundament dla zrozumienia argumentacji:

I wiedz, że Jahwe twój Bóg

jest Bogiem

jest Bogiem wiernym

– zachowuje przymierze i dobroć

– odpłaca nienawidzącym Go

(ww. 9-10).

3. ZNACZENIE KLUCZOWYCH SŁÓW I WYRAŻEŃ W PWT 7,7-10

Stwierdzenie w Pwt 7,7, że Jahwe „znalazł upodobanie” w Izraelu, wskazuje na fundament wyjątkowego statusu tego narodu, zadeklarowanego w wersecie poprzedzającym

(7,6): Izrael jest ludem świętym, wybranym przez Jahwe i pozostającym Jego szczególną własnością.

Zwrot „znalazł upodobanie” jest tłumaczeniem hebrajskiego czasownika w formie *hāšaq*. Z jego słownym rdzeniem (*hšq*) wiązano pierwotnie znaczenie: „być mocno połączonym”, „dołączyć”, „przyłgnąć [do czegoś]”. Hebrajskie *hšq* z przyimkiem *b*^e można tłumaczyć jako „zwrócić swoje serce ku [komuś/czemuś]”. Gdy podmiotem jest człowiek, to czasownik ten wyraża ideę pragnienia związania się z drugą osobą lub z jakimś zadaniem bądź doprowadzenia do powstania jakiegoś typu relacji. W Biblii Hebrajskiej posłużył do mówienia o pragnieniu mężczyzny wobec kobiety i jego przywiązaniu do niej (Rdz 34,8; Pwt 21,11), a także do wyrażenia wewnętrznego i ohotnego oddania się czemuś. Przykładowo, jest w tekście biblijnym uwaga o upodobaniu (*hšq*) króla Salomona w jego działalności budowlanej (1 Krl 9,19, por. 1 Krl 9,1; 2 Krn 8,6)¹⁴.

W Starym Testamencie czasownik pochodzący od *hšq* został zastosowany także w odniesieniu do relacji między Bogiem i człowiekiem. Jeżeli podmiotem jest człowiek, *hšq* wyraża jego wewnętrzne oddanie się Bogu, które nie zasadza się jednak na jakimś emocjonalnym poruszeniu, lecz jest silnym i uświadomionym wyrazem zaufania (np. Ps 91,14). Jeden raz w Biblii Hebrajskiej *hšq* odnosi się do aktu Boga wobec pojedynczego człowieka. Według Iz 38,17 król judzki Ezechiasz, dziękując Bogu za uzdrowienie, zwrócił się do Niego z wyznaniem: „Ty ogarnąłeś miłością (*hāšaqṭā*) mnie, wybawiając z dołu zatracenia [= w Twojej miłości mnie wyzwoliłeś]” (Iz 38,17)¹⁵. Ezechiasz

¹⁴ G. WALLIS, „אֲשַׁק *hāšaq*”, *TWAT* III, 280; E. JENNI, „אֲהַב *hb* lieben”, *THAT* I, 69-70; D. TALLEY, „אֲשַׁק”, *NIDOTTE* II, 311.

¹⁵ Lekcja *hāšaqṭā* w Iz 38,17 nie jest krytycznie pewna. Wydawcy tekstu masoreckiego (BHS), sugerując się przekładem Septuaginty (*heilou*) i *Wulgaty* (*eruisti*), w aparacie krytycznym proponują, aby zamiast *hāšaqṭā* czytać *hāšaktā*, co można by tłumaczyć „uratowałeś”. Manuskrypty z Qumran wspierają jednak lekcję *hāšaqṭā* (1QIs^a: *hšqth* [kol. 32, linia 9]; 1QIs^b: *hšqt* [kol. 1, linia 5]) (wersja elektroniczna: *Libronix Digital Library System*).

wyraził głębokie przekonanie, że Bóg uzdrowił go, zwróciwszy ku niemu swoje serce. Z uzdrowieniem łączyło się odpuszczenie grzechów. W takim doświadczeniu ocalenia Ezechiasz dostrzegł świadectwo wierności Boga (38,18).

W dwóch miejscach Biblii Hebrajskiej, mianowicie w tekście Pwt 7,7-8, który jest głównym przedmiotem naszych analiz, oraz w Pwt 10,15, czasownik *ḥšq* charakteryzuje relację Boga Jahwe do Izraela (7,7) i do jego ojców (10,15). W obydwu przypadkach akt Jahwe określane za pomocą *ḥšq*, czyli jako „zwrócenie serca ku” Izraelowi i jego przodkom, jest łączony z wybraniem (*bḥr*) Izraela i jego ojców oraz z miłością (*ḥb*) Jahwe do nich.

Hebrajski termin *bḥr* w swym podstawowym sensie oznacza wybór czegoś lub kogoś spośród jakiejś liczby możliwości. W Biblii, gdy podmiotem określonej tym słowem czynności jest Bóg, odnosi się on do wyboru przez Niego: miejsca kultu dla Izraela (np. Pwt 12,5; 18,6), króla nad Izraelem (np. 1 Sm 10,24; 2 Sm 6,21), kapłanów i lewitów (np. 2 Sm 2,28; 1 Krn 15,2) oraz samego Izraela jako ludu Bożego (np. Pwt 4,37; 7,6-7). Wybranie Izraela przez Boga Jahwe przyjęło postać teologicznej tradycji obecnej w Starym Testamencie, a rozwiniętej w Izajaszowych pieśniach o słudze i w parenezie Księgi Powtórzonego Prawa. Za klasyczny w tym względzie tekst uchodzi właśnie Pwt 7,6-8¹⁶.

W Pwt 7,6 znaczenie Bożego wybrania Izraela interpretują dwa wyrażenia: *‘am qādôš* („lud święty”) i *‘am s^egullāh* („lud będący szczególną własnością”). Tekst wyjaśnia w ten sposób, że świętość Izraela nie zasadza się na wyjątkowych kwalifikacjach narodu, lecz na tym, że Jahwe wybrał go na swoją własność. Wybór Izraela był aktem Bożej łaski. Izrael niczym nie zasłużył na ten wybór; był on bezwarunkowy. Stąd w tym fragmencie jest łączony z miłością Boga do Izraela.

¹⁶ Np. H. SEEBASS, „בְּהַר”, *TWAT* I, 595-606; E. NICOLE, „בְּהַר”, *NIDOTTE* I, 628-631.

W hebrajskim tekście wypowiedzi z Pwt 7,8 na określenie miłości Boga Jahwe do Izraela zostało użyte słowo *ʾahābāh* (miłość). Rzeczownik ten i odpowiadający mu czasownik *ʾahab* („kochać”) wskazują na miłość rozumianą najpierw jako pewne spontaniczne uczucie, które pobudza do daru z siebie. W Biblii Hebrajskiej niereligijne zastosowanie tych terminów znajdujemy w odniesieniu do miłości między mężem i żoną (Rdz 24,67), rodzicami i dziećmi (Rdz 25,28), między synową i teściową (Rt 4,15), między przyjaciółmi (1 Sm 18,1.3) i wobec bliźniego (Kpł 19,18.34), a także na określenie miłości do rzeczy i jakiegoś działania (Koh 5,9; Ps 11,5). Prorok Ozeasz odniósł to słowo do miłości, jaką Bóg okazał Izraelowi (3,1; 11,1.4)¹⁷.

W Pwt 7,7-8 miłość (*ahābāh*) Jahwe do Izraela łączy się ze „zwróceniem serca” (*hšq*) ku Izraelowi. Przy czym tekst mówi najpierw o „zwróceniu serca”, a potem o miłości. Umiłowanie prowadzi z kolei do wyboru (*bhr*). Takie następstwo (*hšq* – *hb* – *bhr*) mamy również w Pwt 10,15. O umiłowaniu (*hb*) i wyborze (*bhr*), ale bez wzmianki o „zwróceniu serca” (*hšq*), czytamy w Pwt 4,37.

Teksty Pwt 4,37 i 10,15 mówią o umiłowaniu „ojców” Izraela (*ābôt*) i wybraniu ich potomstwa, do którego należą słuchacze wypowiedzi. Według Pwt 4,37 konsekwencją tego było wyprowadzenie z Egiptu. O takim samym następstwie umiłowania i wybrania komunikuje Pwt 7,8. W tym tekście uwaga o „zwróceniu serca”/„upodobaniu” i umiłowaniu dotyczy jednak nie ojców, lecz bezpośrednio adresatów wypowiedzi – tak samo jak wybranie („w was znalazł upodobanie”/„ku wam zwrócił serce”, „was umiłował”, „was wybrał”). Wypowiedź z Pwt 7,8 zawiera jeszcze dodatkową informację, że wybór Izraela jest także konsekwencją dochowania przez Jahwe przysięgi złożonej ojcom. Wybranie Izraela było zatem również świadectwem wierności Boga. W Pwt 4,37 i 10,15 ta wierność jest także

¹⁷ Więcej zob. G. WALLIS, „בְּחַבְּבֵי” II”, *TWATI*, 108-126; JENNI, „בְּחַבְּבֵי חֵב לִיבֵיבֵי”, *THATI*, 62-70; M. ERNST, „Liebe”, *Herders Neues Bibelllexikon* (red. F. KOGLER) (Freiburg im B. 2008) 477.

wspominana, ale przez wskazanie na kontynuację umiłowania i wyboru – od przodków („ojców”) do adresatów wypowiedzi.

Hebrajskie terminy *š^ebû‘āh* („przysięga”) i *šb‘* („przysięgać”), które w Pwt 7,8 występują we wzmiance o dochowaniu przez Boga przysięgi danej (= „przysiężonej”) ojcom, nie służą wyrażaniu potwierdzenia przysięgą jakiegoś faktu, lecz raczej każą myśleć o złożonej obietnicy, stanowiącej zobowiązanie na przyszłość. W hebrajskim Starym Testamencie, zwłaszcza we fragmentach identyfikowanych jako deuteronomistyczne, wypowiedzi o przysięganiu przez Boga lub o przysiędze Boga wobec ojców mają na względzie Bożą obietnicę. Stosunkowo często chodzi o obietnicę wzięcia w posiadanie kraju (= Ziemi Obiecanej) (np. Pwt 1,8.35; 7,13; 26,3). Jest także mowa o przysiędze lub przysięganiu Boga w sensie złożenia przez Niego obietnicy uczynienia Izraela licznym ludem (Pwt 13,18), ludem świętym (Pwt 28,9) oraz Jego ludem (Pwt 29,12). Kilka razy chodzi o złożenie przez Boga przysięgi w odniesieniu do zawarcia przymierza (*b^erīt ... ŷšer nišba‘*), któremu Bóg Jahwe jest wierny (Pwt 4,31; 7,12; 8,18; 29,12)¹⁸.

Tekst Pwt 7,8 podaje, że miłość Jahwe do Izraela wiąże się z dotrzymanywaniem przez Boga „przysięgi złożonej ojcom”. Ta przysięga miała charakter obietnicy i stanowiła zobowiązanie na przyszłość. Według wypowiedzi z Pwt 7,8 znakiem wywiązywania się Boga z tego zobowiązania było wyprowadzenie Izraela z domu niewoli i wybawienie z ręki faraona.

Wyrażenie „i wiedz” (*w^ejāda‘tā*) w Pwt 7,9 wprowadza konkluzję wynikającą z argumentacji zaprezentowanej w Pwt 7,6-8. Chodzi o zwięzle sformułowany racjonalny wniosek, który ma być wyciągnięty z przedstawionego w utartych formułach objawieniowego działania Boga

¹⁸ S. BOORER, *The Promise of the Land as Oath. A Key to the Formation of the Pentateuch* (BZAW 205; Berlin – New York 1992) 112-117; I. KOTTSIEPER, „שבט, *šāba‘*”, *TWAT* VII, 987; C.A. KELLER, „שבט, *šb‘* ni.”, *THWT* II, 856-863.

Jahwe w pierwotnej historii narodu¹⁹. Zdobyte doświadczenie i poznanie ma być dla adresata źródłem wiedzy o Jahwe, którą będzie mógł dzielić z innymi.

Konkluzja w Pwt 7,9-10 przywołuje pierwsze przykazanie Dekalogu z Pwt 5,9-10, gdzie czytamy: „Bo Ja Jahwe, Bóg twój, [jestem] Bogiem zazdrosnym, karzącym winę ojców na synach w trzecim i czwartym pokoleniu, tych, którzy mnie nienawidzą, a okazującym dobroć (*ḥesed*) tysiącom [pokoleń] tych, którzy mnie kochają”. Wypowiedź w 7,9-10 można postrzegać jako owoc pogłębionej refleksji nad pierwszym przykazaniem i jego uzasadnieniem. W porównaniu z 5,9-10 w tekście z 7,9-10 zauważalne są pewne zmiany słownictwa i porządku. O ile w 5,9 występuje określenie „Bóg zazdrosny” (*ʾēl qannāʾ*), o tyle w paralelnym miejscu w 7,9 czytamy: „On [jest] Bogiem, Bogiem wiernym” (*hūʾ hāʾēlōhīm, ʾēl hanneʾmān*). Wyrażenie „On [jest] Bogiem” (*hūʾ hāʾēlōhīm*) mówi o jedyności Jahwe w odróżnieniu od bożków, które w rzeczywistości nie są bogami. Może być ono odczytane w kategoriach wskazania na monoteizm, co nie dziwi wobec faktu, że tekstowi Pwt 7,7-10 kształt nadali autorzy powygnaniowej aktualizacji Księgi Powtórzonego Prawa²⁰.

Słowo *hanneʾmān* („wierny”) dodane do epitetu *ʾēl* (bóg), odnoszącego się do Jahwe, charakteryzuje Boga Izraela, podobnie jak to jest w innych tego typu wyrażeniach, np. *ʾēl qannāʾ* – „Bóg zazdrosny” (Pwt 4,24; 5,9, 6,15), *ʾēl raḥūm* – „Bóg miłosierny” (Pwt 4,31) lub *ʾēl gādōl wʾnōrāʾ* – „Bóg wielki i straszny” (Pwt 7,21)²¹. Termin *neʾmān* pod względem gramatycznym jest imiesłowem *Ni* od czasownika *ʾmn* („być mocnym, pewnym, godnym

¹⁹ Tak G. BRAULIK, „Gechichtserinnerung und Gotteserkenntnis. Zu zwei Kleinformen im Buch Deuteronomium”, *L'Écrit et l'Esprit. Études d'histoire du texte et de théologie biblique en hommage à Adrian Schenker* (red. D. BÖHLER – I. HIMBAZA – P. HUGO) (OBO 214; Fribourg 2005) 53.

²⁰ OTTO, *Deuteronomium 1–11. Zweiter Teilband*, 868.

²¹ R. RENDTORFF, „ʾEl als israelitische Gottesbezeichnung. Mit einem Appendix: Beobachtungen zum Gebrauch von *hāʾēlohim*”, *ZAW* 106 (1994) 4-21; OTTO, *Deuteronomium 1–11. Zweiter Teilband*, 869.

zaufania”) zastosowanym w sensie przymiotnikowym. Gdy w Biblii Hebrajskiej jest użyty w odniesieniu do człowieka, to oznacza głównie osobę godną zaufania (np. Ne 13,13; Jr 42,5; Prz 25,13)²². Bóg Jahwe jest określony jako *ne ʿemān* tylko w Pwt 7,9 i w Iz 49,7. W tekście Izajaszowym uwaga o wierności Jahwe jest połączona z motywem Jego świętości i wyboru Sługi Pańskiego („Przez wzgląd na Jahwe, który jest wierny, na świętego Izraela, który cię wybrał” [Iz 49,7]).

Porównanie tekstu Pwt 5,9-10, dotyczącego pierwszego przykazania, z wypowiedzią z Pwt 7,9-10 pokazuje nie tylko to, że występujące w pierwszym tekście określenie Boga Jahwe jako *ʿēl qannāʾ* („Bóg zazdrosny”) w 7,9 zostało zastąpione przez *ʿēl hanne ʿemān* („Bóg wierny”), lecz również, że w drugim tekście została odwrócona kolejność fraz względnych, opisujących Boże działanie wobec miłujących Go i nienawidzących. Ta zmiana porządku zdań wyrażających podobne treści jest konsekwencją zamiany określenia Boga. W tekście z Pwt 5,9-10 Jahwe jest charakteryzowany jako „Bóg zazdrosny” i uzupełniające wyjaśnienie rozpoczyna się od frazy o karaniu przez Boga synów za winy ojców, a na drugim miejscu jest mowa o okazywaniu przez Jahwe dobroci tym, którzy Go miłują i strzegą Jego przykazań. Z kolei w Pwt 7,9-10, gdzie Jahwe jest określony jako „Bóg wierny”, kolejność fraz dopowiadających jest – konsekwentnie – odwrotna. Najpierw jest wzmianka o zachowywaniu przez Niego przymierza i dobroci dla kochających Go i strzegących Jego przykazań, a potem stwierdzenie, że odplaca nienawidzącym Go²³.

Słowo *hesed*, które występuje w zdaniu z Pwt 5,10 i w odpowiadającej mu frazie w Pwt 7,9, najczęściej jest tłumaczone jako „dobroć”, „łaska”, „wierność”, „miłosierdzie” lub „miłość”. W tekście Dekalogu (5,9) jest uwaga o okazywaniu przez Boga „dobroci” (*hesed*), zaś według Pwt 7,9 Bóg zachowuje „przymierze i dobroć” (*šōmēr*

²² A. JEPSEN, „𐤍𐤏𐤍”, *TWAT* I, 316-317.

²³ OTTO, *Deuteronomium 1–11*. Zweiter Teilband, 869.

habb^erit w^ehaḥesed). Pojęcie „przymierze” zostało tu odniesione do wspomnianej wcześniej przysięgi złożonej ojcom (7,8). W ten sposób wzmiankowane „przymierze” i „dobroć” są ukazane jako zakotwiczone w wolnej decyzji Boga i mają ten sam obietnicowy charakter co „przysięga złożona ojcom”²⁴. Zgodnie zaś z 7,8 z dotrzymywaniem przez Jahwe obietnicy wiąże się miłość do Izraela.

W Dekalogu (5,9-10) jest powiedziane, że Bóg karze synów za winę ojców do czterech pokoleń, a łaskę okazuje tysiącom – domyślnie „pokoleń”, jednak tekst tego nie podaje. Jest zatem także możliwe, że chodzi o tysiąc ludzi, a nie o tysiąc pokoleń. W Pwt 7,9 wzmiankuje natomiast wyraźnie „tysiąc pokoleń” (*le^eelep dôr*). Przez taką zmianę podkreślono, że miłość Jahwe przewyższa bezgranicznie Jego gniew²⁵.

Według Pwt 7,10 Jahwe „odplaci” nienawidzącym Go. Użyty dwukrotnie w tym wersecie hebrajski termin *šlm* w koniugacji *Pi* (*m^ešallēm, j^ešallēm*) znaczy przede wszystkim „płacić”, „zastąpić”. Jako taki znalazł zastosowanie w odniesieniu do różnych form zadośćuczynienia obowiązkom, wymaganiom i obietnicom oraz w nakazanej przez prawo czynności odszkodowania. *Šlm* w *Pi* z Jahwe jako podmiotem oznacza postawę Boga Jahwe, który „gorzko rozczarowany odplaca grzesznikowi tą samą monetą (*bitter ettäuscht dem Sünder mit gleicher Münze heimzahlt*)”²⁶. Nienawidzący (*šn^ʿ*) Jahwe to Jego wróg, nieprzyjaciel²⁷. Buntuje się przeciw Niemu (np. Pwt 9,9-21) i odrzuca wezwanie do kochania Go z całego serca, wyrażone w Pwt 6,5. Zwraca się ku innym bogom (Pwt 6,14-15). Odplata

²⁴ H.J. STOEBE, „חֶסֶד”, *THAT* I, 600-621.

²⁵ OTTO, *Deuteronomium 1–11*. Zweiter Teilband, 870.

²⁶ J. SCHARBERT, „ŠLM im Alten Testament”, *Um das Prinzip der Vergeltung in Religion und Recht des Alten Testaments* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft 125; Darmstadt 1972) 322.

²⁷ JENNI, „שָׂנֵא *šn^ʿ* hassen”, *THAT* II, 835-837; E. LIPIŃSKI, „שָׂנֵא *šāne*”, *TWAT* VII, 830.

Jahwe wobec takiego nieprzyjaciela prowadzi ostatecznie do jego zatracenia (*'bd* [7,10]; por. *šmd hi* [16,14-15]).

Na końcu Pwt 7,9-10 jest zapewnienie, że Jahwe nie zwleka wobec nienawidzącego Go. Odplata na pewno nastąpi. Wobec takiej pewności rozumiałe jest, że inaczej niż w podobnym tekście z Dekalogu (5,9), tutaj nie ma wzmianki o pokoleniach, na które będzie się rozciągać Boża sankcja.

W odróżnieniu od przytaczanego tekstu z Dekalogu (Pwt 5,9) w wypowiedzi w Pwt 7,10 jest wyrażona pewna indywidualizacja groźby kary. Można ją rozpoznać w zmianie liczby mnogiej („odplata nienawidzącym Go”) na pojedynczą („aby go wytracić”, „nie zwleka wobec nienawidzącego Go”, „jemu odplaci”). Owa indywidualizacja harmonizuje dobrze z poleceniem deuteronomicznego kodeksu w Pwt 24,16 („Ojcowie nie poniosą śmierci za winę synów ani synowie za winy swych ojców. Każdy umrze za swój własny grzech”).

4. ISTOTA BOŻEJ MIŁOŚCI WOBEC IZRAELA WEDŁUG PWT 7,7-10

Według nakreślonego w Pwt 7,7-10 antropomorficznego obrazu Bożego umiłowania Izraela fundamentem tej relacji było bezwarunkowe, pełne zaufania i dobroci „zwrócenie serca” (*hšq*) ku Izraelowi. To był początek miłości (*'hb*). Następstwem umiłowania był wybór (*bhr*) Izraela spośród innych narodów. Ten wybór wiązał się z wiernością Jahwe wobec przysięgi złożonej przodkom (ojcom). Przysięga ta miała z kolei charakter obietnicy i zobowiązania na przyszłość. Konsekwencją Bożego umiłowania Izraela i wyboru narodu izraelskiego było jego wyzwolenie z Egiptu. W ten sposób miłość Jahwe do Izraela otrzymała konkretny wyraz w działaniu Boga dla dobra Izraela w jego historii. Wierność złożonej przysiędze gwarantuje kontynuację miłowania i trwanie wyboru w czasie od „ojców” do adresatów wypowiedzi.

O ile racją wyboru Izraela była miłość Jahwe do tego narodu, o tyle trudno racjonalnie wyjaśnić, dlaczego Jahwe umiłował Izraela. Tekst Pwt 7,7-10 ukazuje, że miłość ta jest darmowa i bezinteresowna. Według tego fragmentu może być tylko jedna odpowiedź na pytanie o rację miłości Jahwe do Izraela: Ta miłość wynika z samej natury Boga Jahwe²⁸. Stąd wezwanie skierowane do adresata, rozpoczynające się do słów: „Wiedz, że Jahwe, twój Bóg, [jest] [...]”, poleca posiadanie odpowiedniej wiedzy o Jahwe, która ma być owocem poznania i zdobytego doświadczenia. Adresat słów zapisanych w Pwt 7,7-10 powinien wiedzieć, że Jahwe, który wyraźnie zaznaczył swoją obecność w historii Izraela, jest prawdziwym Bogiem. Dla pierwszego adresata, którym był Judejczyk czasów powygnaniowych, uznanie tej prawdy oznaczało wyznanie jahwistycznego monoteizmu. Fakt, że Jahwe jest jedynym Bogiem, podkreśla wartość Jego miłości do Izraela i wielkość wyboru tego narodu.

Do natury Jahwe należy Jego wierność. Bóg Izraela jest wierny danym obietnicom i stąd też jest stały w miłości wobec ufających Mu. W imię wierności obietnicom i stałości w miłości zachowuje „przymierze i dobroć dla kochających Go i dla strzegących Jego przykazań do tysięcznego pokolenia” (Pwt 7,9b). W takim ujęciu przymierze Jahwe z Izraelem posiada cechy relacji miłości, podobnej do tej, która łączy męża i żonę jako partnerów związanych małżeńską umową. Zachowywanie przymierza i dobroci do tysięcznego pokolenia pozostaje w dysproporcji do wspomnianego w Dekalogu karania winy na potomkach sprawców do czterech pokoleń (Pwt 5,9). Miłość Jahwe wobec tych, którzy Go miłują, jest bezgraniczna i przewyższa niewspółmiernie Jego gniew wobec nienawidzących Go (Pwt 7,9-10).

Wierność, jako cecha Boga Jahwe, wyrażająca się w zachowywaniu przymierza i miłowaniu „tych, którzy Go miłują i strzegą Jego praw” (Pwt 7,9), obejmuje także odpłatę (*šlm*) nienawidzącym Go (Pwt 7,10) wrogom. Jest

²⁸ BOVATI, *Il Libro Deuteronomio*, 92-93.

to konsekwencja związanych z przymierzem zobowiązań oraz złożonych obietnic. Odpłata „nienawidzącym” nie jest dla Jahwe aktem upragnionym, lecz koniecznym dla okazania wierności, a także miłości. Jahwe odpłaca wrogowi, „rozczarowany” jego grzeszną postawą. Jahwe jest Bogiem i dlatego niszczy bałwochwalców przypisujących autorytet Boga temu, co Bogiem nie jest (por. Pwt 6,14-15). Odpłata jest pewna i polega na zatraceniu wroga. Według Pwt 7,10 Boża odpłata dotyka jednak tylko samego grzesznika. Jest zindywidualizowana i ogranicza się do winowajcy, nie dotyczy jego rodziny i potomnych.

PODSUMOWANIE

W aktualnym tekście Księgi Powtórzonego Prawa pouczenie o Bożym umiłowaniu Izraela z Pwt 7,7-10 znajduje się po dekalogowej kwintesencji (Pwt 5,6-21) prawa wyrażonego w przepisach kodeksu deuteronomicznego (Pwt 12-26) i po wprowadzonym przez wezwanie „słuchaj Izraelu” poleceniu miłowania Boga Jahwe „z całego serca, z całej duszy i ze wszystkich swoich sił” (Pwt 6,4-5). W takim układzie i porządku tekstu wierność Bożemu prawu i posłuszeństwo woli Boga Jahwe łączy się z miłowaniem Jahwe i jest odpowiedzią na miłość Jahwe wobec Izraela.

Miłość Jahwe do Izraela wynika z Jego boskiej natury i należy do Jego istoty. Jahwe miłuje swój lud bezwarunkowo i bezinteresownie. Tę miłość wyraża w aktywnej obecności ze swoim ludem, wyrażającej się w podejmowanych w historii tego ludu działaniach służących jego dobru. Boże umiłowanie Izraela stawia ten naród w specyficznej relacji do Jahwe i w związku z tym daje mu wyjątkowy status wśród wszystkich narodów.

Dla pierwszych adresatów wypowiedzi z Pwt 7,7-10, którymi byli członkowie powygnaniowej społeczności judejskiej, słowa o umiłowaniu przez Jahwe oraz o związanej z tą miłością trwałości wyboru i wierności danym obietni-

com musiały być wartościowym pouczeniem i wskazówką pomocną dla właściwego rozwiązywania zaistniałych problemów. W słowach z Pwt 7,7-10 wyznawcy Jahwe otrzymali pokrzepiające przypomnienie o fundamencie ich tożsamości. Świadomość, że i oni, mimo wszystko, należą również do umiłowanych i wybranych przez Jahwe, który jest Bogiem wiernym, pomagała z pewnością w przyjęciu właściwej postawy wobec nowej szansy zagospodarowania Bożych darów i cieszenia się Bożym błogosławieństwem w Ziemi Obiecanej.

Summary

According to Deut 7:7-10, love is at the root of the relationship of God Jahweh with Israel. Mutual love is inscribed in the covenant between Jahweh and his people. Jahwe's love for Israel and its characteristics can only be explained by the nature of God. Faithful to the promises given to the fathers of Israel, God shows love to Israel. In the name of that love He chooses Israel from other nations and accompanies him in his history. Out of love He performs great works for Israel and demonstrates His power in the destruction of the enemies who hate Him.

The inhabitants of the Persian province of Yehud should be considered as the first recipients of the parenesis of Deut 7:7-10. For them, the reminder of the essence of Jahweh's love, its constancy and consequences, constituted guidance and instruction in the effort of religious-national postexilic revival and restoration. In addition, the lesson of Deut 7:7-10, according to its place in the structure of the Book of Deuteronomy, provided the basis and motivation for remaining faithful to Jahweh. It encouraged to love Him "with all your heart, with all your soul and with all your strength" (Deut 6:5).

Keywords: Book of Deuteronomy, covenant, God's love, Chosen People

Ks. Grzegorz Szamocki
ul. Bpa Edmunda Nowickiego 3
80-330 Gdańsk
g.szamocki@ug.edu.pl

KS. GRZEGORZ SZAMOCKI, dr hab. nauk teologicznych w zakresie teologii biblijnej, lic. nauk biblijnych, profesor w Instytucie Historii Wydziału Historycznego w Uniwersytecie Gdańskim, rektor Gdańskiego Seminarium Duchownego; ostatnia publikacja książkowa: *Przejście Izraelitów przez Jordan (Joz 3,1–5,1)*. Historiografia, teologia, pareneza (Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2011).